

BÖLGESEL EKONOMİK BÜTÜNLEŞME ANLAŞMALARININ ETKİLERİNİ ÖLÇEN AMPİRİK ÇALIŞMALARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ[†]

Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY

(Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü,06532, ANKARA)

Özet:

Bu çalışmada Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Anlaşmaları'nın (BEBA) dış ticaret ve refah etkilerini konu edinen ampirik çalışmaların hem yöntemleri, hem de dış ticaret ve refah etkileri ile ilgili sonuçları açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu ampirik çalışmalar bölgesel ekonomik bütünleşmeler teorisine uygun olarak tam rekabet piyasası varsayımını ve eksik rekabet piyasası varsayımını temel alan çalışmalar olarak sınıflandırılarak incelenmektedir.

Abstract:

An Assessment of the Quantitative Economic Studies Focusing on the Effects of Regional Economic Integration Agreements

The purpose of this paper is to analyse those empirical studies that focus on the effects of Regional Integration Agreements (RIAs). For this purpose, a review of empirical literature on RIAs is carried out with special emphasis on their methodology as well as the estimated trade and welfare effects. In accordance with regional integration theory, quantitative studies are classified as studies based on perfectly competitive market structure and studies based on imperfect market structures.

[†]Akademik kişiliğiyle beraber onuruna ve dürüstlüğüne her zaman saygı duyduğum Sn Prof. Dr. Tuğrul ÇUBUKÇU'nun anısına.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel ekonomik bütünleşme, bölgesel ekonomik bütünleşmenin etkileri.

Keywords: Regional economic integration, effects of regional economic integration.

GİRİŞ

2. Dünya Savaşı sonrasında Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Anlaşmaları'nın (BEBA) sayısında önemli ölçüde bir artış olmuştur.¹ Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET, 1957) kurulmasından sonra 1960'lı yıllarda Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA, 1960) ile birlikte Latin Amerika, Afrika ve Asya'da bir çok BEBA imzalanmıştır.² Bölgeselleşme hareketindeki 1970'li yıllardaki duraklamadan sonra 1980'li yıllardan bu yana, de Melo ve Panagariya (1993)'nin deyimiyile "yeni bölgeselleşme" veya Bhagwati (1993)'nin deyimiyile "ikinci bölgeselleşme" hareketinin başladığı görülmektedir.³ Bu dönemde, Latin Amerika Bütünleşme Birliği (LAIA, 1980), Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması (CUSFTA, 1988), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA, 1992), 1992 Avrupa Tek Pazarı, Avustralya-Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Anlaşması (ANZERTA, 1983), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (1992), Avrupa Ekonomik Alanı (EEA, 1991) ve MERCOSUR (1991) anlaşmaları imzalanmıştır. Günümüzde, yalnızca Avrupa ve Kuzey Amerika'daki BEBA'lar kapsamında yapılan ticaret dünya ticaretinin %40'ını oluşturmaktadır (Baldwin ve Venables 1995:1598).

BEBA'nın sayısındaki artışa paralel olarak, özellikle AET'nin kuruluş aşamasından itibaren söz konusu anlaşmaların dış ticaret ve refah etkilerini inceleyen çok sayıda teorik ve ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar hem sonuçları hem de yöntemleri açısından farklılıklar göstermektedir.

Bu nedenle, BEBA'nın ekonomik etkilerini ampirik olarak ölçen çalışmaların genel bir değerlendirmesinin yapılması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak, BEBA'nın etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olduğundan bu çalışmanın ilgi alanını yalnızca Avrupa bütünleşmesi kapsamında yapılmış olan çalışmalar ile sınırlandırılmaktadır. Buna ek olarak, çalışmaların incelemesi sırasında, çalışmaların yöntemleri açısından analiz edilmesine öncelik verilmekte, çalışmaların sonuçlarına ise genel olarak değinilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, BEBA'nın etkilerini inceleyen ampirik çalışmalara ışık tutması amacıyla bölgesel ekonomik bütünleşmeler teorisi kısaca incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise BEBA'nın etkilerini ölçen çalışmalar, hem yöntemleri hem de sonuçları açısından tam rekabet piyasası ve eksik rekabet piyasası varsayımlarını temel alan çalışmalar olarak sınıflandırılarak incelenecektir.

1. BÖLGESEL EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER TEORİSİ

Ekonomik bütünleşmeler teorisi genel olarak iki ayrı sınıflama altında incelenebilir. Birincisi, Viner (1950) ile başlayan ve tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımları altında ekonomik bütünleşmenin etkilerini inceleyen *geleneksel ekonomik bütünleşmeler* teorisidir. Geleneksel teori, ticaret engellerinin kaldırılması sonucu ticaret hacminde ve yönünde meydana gelen bir defalık değişimler olarak tanımlanan *statik kaynak dağılımı etkileri* ve ticaret engellerinin kaldırılması sonucu ekonomik değişkenlerin zaman içerisinde büyüme hızlarında meydana gelecek sürekli değişiklikler olarak tanımlanan *dinamik etkiler* üzerinde durmaktadır.⁴

Geleneksel teori tarafından vurgulanan statik ve dinamik etkiler birarada düşünüldüğünde ekonomik bütünleşmenin etkilerinin ampirik olarak ölçülmesi için aşağıdaki etkilerin gözönüne alınması gerekmektedir; i) üretimde karşılaştırmalı üstünlükler teorisi sonucu uzmanlaşmadan kaynaklanan statik kaynak dağılımı ve dış ticaret hacmi üzerindeki etkileri ii) ticaret engellerinin kaldırılmasının dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi iii) ölçek ekonomilerinin kullanılmasından kaynaklanan verimlilik artışı iv) rekabetin artmasından kaynaklanan etkinlik artışı v) büyüme etkisi.

İkincisi, 1980'li yılların başında ortaya çıkan ve eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomilerini temel alan yeni dış ticaret teorisinde meydana gelen gelişmelerin yansımaları sonucu ortaya çıkan ve yeni ekonomik bütünleşmeler teorisi olarak adlandırılabilir teoridir. Yeni ekonomik bütünleşmeler teorisinde, ekonomik bütünleşmenin kaynak dağılımı etkileri olarak *artan mal çeşitliliği etkisi*, *rekabet yanlısı etki*, *yeniden yapılanma etkisi* ve *piyasa bütünleşmesi etkisi* üzerinde durulmaktadır. Artan mal çeşitliliği etkisi, serbest ticaret sonrası yeni mal çeşitlerinin ilk kez tüketici için sürekli olarak var olmasının tüketicinin refahını artırması olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan, ticaretin serbestleşmesi firmaların piyasa paylarını değiştirerek fiyat-maliyet marjının (mark-up) azalmasına, firmaların ölçeklerinin artmasına ve fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Bu etki, serbest ticaretin rekabet yanlısı etkisi olarak adlandırılmaktadır. Yeni dış ticaret teorilerine göre, eksik rekabet ve ölçek ekonomileri durumunda dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucu rekabetin artması ve kârın düşmesi, bazı firmaların piyasadan çekilmesine neden olarak üretici firma sayısının azalmasına, dolayısıyla kalan firmaların daha büyük ölçekte üretim yapmasına neden olmaktadır.⁵ Yeniden yapılanma etkisi (veya rasyonalizasyon etkisi) olarak adlandırılan bu etki ise, küçük ölçekli firmaların yerini daha büyük ölçekli etkin firmaların alması nedeniyle endüstri içerisinde

kaynakların daha rasyonel yeniden dağılımını sağladığı için kaynak dağılımında etkinliği arttırmaktadır.

Politik bazda AT 92'nin etkisi, teorik bazda ise eksik rekabet dış ticaret teorisinde meydana gelen teorik ilerlemelerin sağladığı olanaklar sonucu, ekonomik bütünleşmeler teorisinin son yıllarda önemle üzerinde durduğu konulardan birisi, ulusal piyasaların tek bir pazar haline gelerek bütünleşmesinin refah üzerindeki etkileridir. Bu anlamda yeni teori, ekonomik birliğin toplam piyasasının ulusal piyasalara bölünmesinin, diğer bir deyişle özellikle tarife dışı ticaret engelleri nedeniyle birlik içerisinde tek pazarın sağlanamamasının ekonomik maliyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu maliyetin kaldırılması veya diğer bir ifadeyle tek pazarın sağlanması sonucunda eksik rekabet piyasa varsayımı altında fiyat maliyet marjının tüm piyasalar için eşitlenmesi sonucunda yurt içi piyasada fiyatların düşmekte ve tüketicilerin refahı artmaktadır (Smith ve Venables 1988a:1506).

Dinamik etkiler konusunda ise yeni teorisinin temel vurgusu ekonomik büyümedir. Geleneksel ekonomik bütünleşmeler teorisinde, ekonomik birliklerin büyüme etkisinin önemi vurgulanmakla birlikte, özellikle ampirik olarak ölçülmesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle büyüme etkisi ikinci planda kalmıştır. Büyüme etkisinin ikinci planda kalması aynı zamanda büyüme etkisi dinamik analizi gerektirmekte iken, geleneksel ekonomik bütünleşmeler teorisinin statik olmasından da kaynaklanmaktadır. Ancak, son yıllarda dış ticaretin serbetleştirilmesinin büyüme etkilerinin oldukça önem kazandığı ve dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkinin açıkça ortaya konulduğu görülmektedir. Bu gelişme, büyüme teorisinde 1980'li yılların ortalarından itibaren meydana gelen ilerlemelerden kaynaklanmaktadır. Bölgesel ekonomik bütünleşmenin büyüme etkileri iki grupta incelenebilir. Birincisi, uyarılmış sermaye birikimi olarak tanımlanan *orta dönemli büyüme etkisidir*. Sermaye birikiminin zaman alması nedeniyle büyüme etkisinin ancak orta dönemde ortaya çıkmasından dolayı bu etki orta dönemli büyüme etkisi olarak adlandırılmaktadır. İkincisi, sermaye birikiminin uzun dönemde kalıcı olarak artması nedeniyle, büyüme oranında meydana gelen kalıcı artışlar olarak tanımlanan *uzun dönemli büyüme etkisidir*. Orta dönemli büyüme etkisi ile uzun dönemli büyüme etkisi arasındaki temel farklılık, orta dönemli büyüme etkisinde sermaye birikimi arttıkça sermayenin getirisi azaldığı için büyüme etkisinin geçici, buna karşılık, endojen büyüme teorilerinde olduğu gibi, uzun dönemli büyüme etkisinin sermayenin getirisinin azalmaması nedeniyle kalıcı ve sürekli olmasından kaynaklanmaktadır.⁶

Bu nedenle, yeni ekonomik bütünleşmeler teorisini temel alan ampirik çalışmaların; i) artan mal çeşitliliği etkisi ii) rekabet yanlısı etki iii) yeniden yapılanma etkisi iv) piyasa bütünleşmesi etkisi v) büyüme etkisini içermesi gerekmektedir.

Tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiriyi temel alan geleneksel ekonomik bütünleşmeler teorisinin dinamik etkilerden çok statik etkileri vurgulamasına paralel olarak, 1960 ve 1970'li yıllarda ekonomik bütünleşmenin etkilerini ampirik olarak ölçen çalışmaların da tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımları altında ekonomik bütünleşmenin statik kaynak dağılımı etkilerinin ölçülmesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalar, tam rekabet piyasasını temel alan ampirik çalışmalar olarak tanımlanabilir. Buna karşılık, 1980'li yıllardan bu yana, ekonomik bütünleşmeler teorisinde meydana gelen gelişmeler ile birlikte ampirik çalışmaların, ölçek ekonomilerini ve eksik rekabet piyasa yapısını temel aldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalar, eksik rekabet piyasa yapısını temel alan çalışmalar olarak adlandırılmaktadır. Özellikle, Avrupa Tek Pazarı'nın ve NAFTA'nın etkilerini ölçen çalışmaların çoğu eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri varsayımlarını temel almaktadır.

Bu sınıflandırma doğrultusunda, ilk olarak tam rekabet piyasasını temel alan çalışmalar, ardından eksik rekabet piyasasını temel alan çalışmalar incelenecektir.⁷

2. BÖLGESEL EKONOMİK BÜTÜNLEŞMENİN ETKİLERİNİ ÖLÇEN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

2.1. Tam Rekabet Piyasasını Temel Alan Ampirik Çalışmalar

Geleneksel ekonomik bütünleşmeler teorisinin statik kaynak dağılımı etkilerini vurgulamasına paralel olarak geleneksel ekonomik teoriyi temel alan ampirik çalışmalarında dinamik etkilerden çok statik kaynak dağılımı etkileri özellikle de üzerinde dış ticaret akımını üzerindeki etkiler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tam rekabet piyasasını temel alan çalışmalar BEBA'nın özel bir çeşidi olan Gümrük Birliği (GB)'nin etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. GB'nin kurulması veya genişlemesi dış ticaret akımını aşağıda açıklanan yollardan etkilemektedir;

1)İthalat Üzerindeki Etkiler

1.1) GB'ne üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılmasının etkileri;

1.1.1) *Ticaret Yaratacıcı Etki:* GB'ne üye olan ülkede pahalı yurt içi üretimin yerini birliğe üye diğer ülkelere yapılan ucuz ithalatın alması ticaret yaratıcı etki olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, GB üyesi ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması sonucu ticaret hacminin artması beklenmektedir.

1.1.2) *Ticaret Saptırıcı Etki:* Birlik dışı ülkelere yapılan ucuz ithalatın yerini birliğe üye diğer ülkelere yapılan pahalı ithalatın alması sonucu birlik dışı ülkeler ile yapılan ticaretin azalması ise ticaret saptırıcı etki olarak adlandırılmaktadır.

1.2) Üyelik sonrasında Birlik dışı ülkelere yapılan ithalata Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanmasının etkileri;

1.2.1) *Dışsal Ticaret Yaratacıcı Etki :* GB'ne üye olan ülkenin, birlik öncesinde üçüncü ülkelere uyguladığı gümrük vergisinin OGT'den daha yüksek olduğu durumda üye ülkenin, OGT'ye uyum sağlamak için birlik dışı ülkelere uyguladığı gümrük vergisini azaltması gerekmektedir. Bu durumda, üçüncü ülkelere yapılan ithalatın artması beklenmekte ve birlik içi pahalı üretimin yerini birlik dışı ülkelere yapılan ucuz ithalat almaktadır.⁸

1.2.2) *Dışsal Ticaret Saptırıcı Etki:* Birliğe üye olan ülkenin, birlik öncesinde üçüncü ülkelere uyguladığı gümrük vergilerinin OGT'den küçük olduğu durumda üyelikten sonra bu ülkenin gümrük vergilerini arttırması gerekmektedir. Bu durumda, birlik dışı üçüncü ülkelere yapılan ithalat azalmakta ve birlik içi pahalı üretim birlik dışı ülkelere yapılan ucuz ithalatın yerini almaktadır. Diğer bir ifadeyle, birliğe üye olan ülkenin, birlik dışı ülkelere yaptığı ithalat miktarının azalması anlamına gelmektedir.

2)İhracat Üzerindeki Etkiler

2.1) Üyelik sonrasında Birlik tarafından ülkeye uygulanan OGT'nin kaldırılmasının etkileri;

2.1.1) *İhracat Artışı Etkisi:* GB kurulmasının etkilerini inceleyen ilk ampirik çalışmalarda, GB'ne üyeliğin ihracat üzerindeki etkisi dışlanmakta,

ancak daha sonra yapılan çalışmalarda üyelik öncesinde uygulanan OGT'nin kaldırılmasının ihracat üzerindeki etkileri de incelenmektedir. İhracat artışı etkisi, birliğe üye olan ülkenin ihracatının artması anlamına gelmektedir.

2.2.2) *İhracat Sapması Etkisi:* Üye ülkeye uygulanan gümrük vergilerinin kaldırılması sonucu, birlik ülkelerine yapılan ihracatın arttığı, ancak üçüncü ülkelere yapılan ihracatın mutlak olarak azaldığı durum, ihracat sapması etkisi olarak adlandırılmaktadır.

GB'nin dış ticaret üzerindeki etkilerini ölçmeyi amaçlayan ideal bir çalışmada yukarıda bahsettiğimiz tüm etkilerin incelenmesi gereklidir. Ancak, ampirik çalışmalarda bu etkilerin tümü incelenmemekte, daha çok ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler üzerinde durulmaktadır. Özellikle, 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan ampirik çalışmalar, OGT'ye uyum gösterilmesinin etkilerini tamamen dışlayarak üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılmasının ithalat üzerindeki etkilerinin incelenmesinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle, Corden (1985: 118)'e göre söz konusu çalışmalar aslında GB yerine Serbest Ticaret Bölgelerinin ekonomik etkilerini incelemektedir.

Tam rekabet piyasası ve ölçüğe göre sabit getiri varsayımları altında yapılan ampirik çalışmalar, zaman boyutu açısından, ex-ante-ex-post, kullanılan yöntem bakımından, genel denge-kısmi denge yöntemi veya artık yöntemi (residual imputation)-analitik yöntem kullanıp kullanılmamasına göre sınıflandırılabilir.

Ex-ante çalışmalar, ekonomik bütünleşme gerçekleşmeden önce bütünleşmenin etkilerini tahmin etmeyi amaçlamakta ve ekonomik bütünleşmenin gelecekteki olası etkilerini ülkelerin ekonomik birliğe dahil olmadan önceki ekonomik durumlarından yola çıkarak öngörmektedir. Buna karşılık, ex-post çalışmalar, bütünleşmenin gerçekleşmesinden sonra bütünleşmenin etkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Ex-ante ve ex-post ampirik çalışmalarda kullanılan yöntem söz konusu olduğunda, çalışmalarda hem kısmi denge hem de genel denge yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Kısmi denge yönteminde, GB'nin refah etkileri tüketici artışı ve üretici artışı meydana gelen değişmelerin hesaplanması ile bulunabilmektedir. Bu yöntemde, her bir mal piyasasındaki GB'nin refah etkileri refah üçgenleri yardımı ile ayrı ayrı hesaplanmakta ve kısmi denge analizi sonucu bulunan etkilerin toplulaştırılması ile toplam etki elde edilmektedir. Ancak, GB'nin etkilerinin incelenmesinde kısmi denge analizinin kullanılmasının iki yönden mahsurlu olduğu belirtilmektedir. İlk olarak, kısmi

denge analizinin doğası gereği, bir piyasadaki gümrük vergisinin kaldırılmasının diğer piyasalar üzerindeki ikincil etkileri dışlanmaktadır. Harris ve Cox (1984: 15), ekonomide tüm gümrük vergilerinde bir değişme olduğu durumda kısmi denge yöntemi kullanılmasının büyük ölçüde yanlış sonuçlar vereceğini ve bu nedenle söz konusu yöntemin kullanılmasının yalnızca ekonominin toplam katma değeri içerisindeki payı küçük olan bir sanayiindeki gümrük vergisi değişikliğinin etkilerinin incelendiği durumda kullanılabileceğini savunmaktadır. İkinci olarak, kısmi denge yöntemi ile refah değişmelerinin üretici ve tüketici artışındaki değişmeler yolu ile ölçülmesinin uygun bir yöntem olmadığı savunulmaktadır. Yönteme yapılan eleştirilerden birisi, talep eğrisi boyunca paranın marjinal faydasının değişmesi yüzünden bir birimlik ekstra harcamanın refah açısından öneminin değişeceğidir. Winters (1989), bu sorunun çözümü için ekonomik bütünleşmenin refah etkilerinin tüketici ve üretici artışıının hesaplanması yerine “tazmin edici değişme” (compensating variation) ve “eşit değişimin” (equivalent variation) hesaplanması gerektiğini savunmaktadır.

Genel denge yöntemi ile gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda ise, ekonomi bir bütün olarak ele alınmakta ve piyasalardan birinin arz ve talep koşullarında meydana gelen değişikliğin diğer piyasalardaki ikincil etkilerini de göz önüne alındığı için, söz konusu çalışmalar kısmi denge yönteminin yukarıda bahsedilen eksikliklerini içermemektedir. Bu anlamda, genel denge analizinin kısmi denge analizine göre üç önemli avantajı bulunmaktadır. Birincisi, genel denge analizi kısmi denge analizinin dışladığı bir çok etkiyi incelemektedir. Bu etkilerden en önemlisi, gelir dağılımı ve endüstriler arası kaynak dağılımı için temel parametre olan üretim faktörlerinin fiyatları üzerindeki etkisidir. İkincisi, genel denge analizi ekonominin üretim yapısını çok daha ayrıntılı bir şekilde modellemektedir. Üçüncüsü, genel denge analizi firma veya üretici bazında üretim faktörleri veya mallar arasındaki ikame olanaklarını dikkate almaktadır (Harris ve Cox 1984: 15-16). Genel denge yönteminin tüm bu avantajlarına rağmen, modellerin oluşturulmasında gerekli veri setinin bulunmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını temel alan ampirik çalışmalarda çoğunlukla kısmi denge yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

Diğer yandan, tam rekabet piyasası varsayımını temel alan çalışmalarda ekonomik bütünleşmenin yukarıda bahsettiğimiz etkilerini ölçmek için iki tür yöntem kullanıldığı görülmektedir. Artık yöntemi (residual imputation) olarak adlandırılan birinci yöntemde, ekonomik bütünleşmenin etkisi, bütünleşme sonrası gerçekleşen dış ticaret değeri ile bütünleşmenin gerçekleşmediği kabul edilerek var olan ekonomik ilişkilerin devam edeceği varsayımı altında tahmin

edilen değer arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır. Analitik yöntem (veya yapısal yöntem) olarak adlandırılan ikinci yöntemde, ekonomik bütünleşme öncesi veya sonrasında ticaret akımına doğrudan ekonomik açıklama getiren modeller yardımıyla ekonomik bütünleşmenin etkileri incelenmektedir. Artık yöntemi ve analitik yöntemlerinin tanımından da açıkça görülebileceği gibi, ex-ante çalışmalarda bütünleşme henüz gerçekleşmediği için, bütünleşme sonrası ticaret verileri bilinmemekte, bu nedenle de analitik yöntemin kullanılması kaçınılmaz olmaktadır. Ex-post çalışmalarda ise her iki yöntem de kullanılabilir.

Yukarıda bahsedilen sınıflamalar çerçevesinde, bu çalışmada ampirik çalışmaların incelenmesi için söz konusu çalışmalar *ex-ante* veya *ex-post* çalışmalar olarak sınıflandırılmaktadır. Ex-ante çalışmaların tümünde analitik yöntem, ex-post çalışmaların ise büyük bir çoğunluğunda artık yöntemini kullanıldığı için söz konusu çalışmaların kullandıkları yöntemlere göre artık veya analitik yöntem olarak sınıflandırılması ile ex-ante veya ex-post olarak sınıflandırılması arasında çok büyük farklılık bulunmamaktadır. Ex-ante ve ex-post çalışmalar sınıflamasına dayanarak ekonomik bütünleşmelerin etkilerini inceleyen çalışmalar incelenirken çalışmaların sonuçları ve genel özellikleri tablolar yardımı ile özet olarak verilecek ve sonuçlarından genellemeler yapılmaya çalışılacaktır. Belirtilmesi gereken diğer bir nokta, AB'nin kuruluş aşamasından başlayan ve günümüze kadar gelen ekonomik bütünleşmelerin etkilerini inceleyen çok sayıda ex-ante ve ex-post ampirik çalışma bulunduğundan söz konusu çalışmaların tümünün çalışmamıza dahil edilmesi pratik olarak imkansız olduğu için yalnızca temel öneme sahip çalışmalar incelememize dahil edilmektedir.

2.1.1. Ekonomik Bütünleşmenin Etkisini İnceleyen Ex-post Çalışmalar

Ekonomik bütünleşmenin gerçekleşmesinden sonra bütünleşmenin dış ticaret etkilerini ölçmeyi amaçlayan ex-post çalışmalarda hem analitik yöntemin hemde artık yöntemin kullanılması mümkün olmakla birlikte çalışmaların çoğunluğunda artık yöntemi kullanılmaktadır.

Artık yönteminde bütünleşmenin gerçekleşmediği kabul edilerek tahmin edilen dış ticaret değerleri ile bütünleşme sonrası gerçekleşen dış ticaret değerleri karşılaştırarak bütünleşmenin etkileri belirlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, artık yöntemi "ekonomik bütünleşme gerçekleşmeseydi dış ticaretin değeri ne olurdu" ile "ekonomik bütünleşme sonrası dış ticaretin değeri ne oldu" sorularını karşılaştırmaktadır. Artık yönteminde "ekonomik bütünleşme

gerçekleşmeseydi dış ticaretin değeri ne olurdu” sorusunun yanıtının verildiği varsayımsal durum *anti monde* olarak adlandırılmaktadır. Anti monde durumunda, ekonomik bütünleşmenin dış ticaret üzerindeki etkisi diğer etkilerden ayrıştırılmaya çalışılmakta ve bütünleşmenin gerçekleşmediği varsayımı altında, bütünleşmeden etkilendiği kabul edilen değişkenlerin değerleri tahmin edilmektedir. Bunun için uygulanan yöntem, anti monde durumunda her şeyin aynı kalacağı veya aynı eğilimin gelişeceğini varsayılmasıdır. Tesadüfi olmayan anti monde durumu ile tesadüfi gerçekleşen gözlem değerleri arasındaki fark ekonomik bütünleşmenin etkisini vermektedir.

Ekonomik bütünleşme dış ticaret akımını etkileyen faktörlerden yalnızca birisi olduğundan ekonomik bütünleşmenin etkilerinin ayrıştırılmaya çalışıldığı anti monde durumunun yaratılmasında karşılaşılan güçlükler açıktır. Bu çerçevede, anti monde durumundaki dış ticaret değerinin tahmin edilebilmesi için aşağıdaki yöntemler kullanılmaktadır:

a) *İthalat talebi*: Bu yöntemde, anti monde durumu yaratılırken ithalatın birlik öncesi eğiliminde artacağı kabul edilmektedir. Bu varsayımdan yola çıkarak, anti monde durumundaki ithalatın değeri, ithalatın toplam harcamalar, GSMH veya GSYİH ile ekonomik bütünleşme öncesindeki aynı doğrusal ilişkiyi koruduğu kabul edilerek tahmin edilmektedir. Bu yöntemin en önemli sakıncası ise, bütünleşmenin etkisi olarak kabul edilen etkinin içerisinden ticaret yaratılması ve ticaret saptırıcı etkilerin ayrıştırılamamasıdır.

b) *İthalatın Fiili Tüketim İçerisindeki Payı*: Bu yöntemde, toplam ithalat birlik üyesi ülkelerden yapılan ithalat ve birlik dışı ülkelerden yapılan ithalatın fiili tüketim (üretim-ihracat+ithalat) içerisindeki payı bütünleşme öncesinde belirlenmekte ve anti monde durumunda, bu oranın sabit kalacağı varsayılmaktadır. Bütünleşme sonrasında tüm kaynaklardan yapılan ithalatın payının anti monde durumuna göre artması ticaret yaratıcı, birlik dışı ülkelere yapılan ithalatın payının azalması ticaret saptırıcı, birlik dışı ülkelere yapılan ithalatın payının artması ise dışsal ticaret yaratıcı etki olarak tanımlanmaktadır.

c) *İthalat talebi esneklikleri*: Balassa (1967b ve 1974) tarafından ilk kez kullanılan bu yöntemde, bütünleşme öncesi verilere dayanarak ekonomik birlik üyesi ülkelere yapılan ve birlik dışı ülkelere yapılan ithalatın gelir esnekliği hesaplanmakta ve anti monde durumunda gelir esnekliğinin aynı kalacağı varsayılmaktadır. Anti monde durumundaki hipotetik gelir esnekliklerinin bütünleşme sonrası gerçek esneklikler ile karşılaştırılması sonucunda tüm ülkelere yapılan ithalatın gelir esnekliğinin artması ticaret yaratıcı, birlik dışı

ülkelerden yapılan ithalatın gelir esnekliğinin azalması ticaret saptırıcı, üye ülkelerden yapılan ithalatın gelir esnekliğinin artması ise gayri safi ticaret yaratılması anlamına gelmektedir.⁹

Bu üç yönetime yapılan temel eleştiri tamamen ithalat yapan ülkenin koşulları üzerinde yoğunlaşarak ihracatı gerçekleştiren ülkenin koşullarını dolayısıyla arz koşullarını göz ardı etmesidir (El-Agraa 1988: 143, Mayes 1989 104-105)¹⁰. Mayes (1989: 105) arz koşullarının göz önüne alınmamasının zımni olarak arz esnekliklerinin sonsuz olduğunun kabul edilmesi anlamına geldiğini savunmaktadır. Hem ithalat yapan hem de bu ithalatı arz eden ülkelerin koşullarının bir arada incelendiği modeller çekim (gravity) modelleri olarak adlandırılmaktadır. Bu modellerde, dış ticaret akımı hem ithalat yapan hem de ithalatı arz eden ülkelerin nüfusları, gelirleri ve bu ülkeler arasındaki uzaklığın bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Dış ticaret denklemlerinin tahmininden sonra bütünleşmenin etkisi regresyon denklemindeki hata terimi veya kukla değişkenler kullanılarak bulunmaktadır.

Artık yöntemine getirilen en önemli eleştiri anti monde durumunda tahmin edilen dış ticaret değeri ile gerçekleşen dış ticaret değeri arasındaki farkın tamamının bütünleşme etkisi olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz bu etki yalnızca ekonomik bütünleşmenin değil, tüm diğer tesadüfi şokların ve bütünleşme dışında dış ticareti etkileyen tüm diğer değişkenlerin de etkisini içermektedir. Diğer önemli bir nokta, artık yöntemi ile yalnızca statik etkilerin ölçülmesi amaçlanmakla birlikte ekonomik bütünleşmenin etkisi olarak kabul edilen anti monde dış ticaret değeri ile gerçekleşen dış ticaret değeri arasındaki fark, statik etkilerle birlikte verimlilik artışı, ekonomik bütünleşmenin büyüme üzerindeki olumlu etkisi gibi diğer etkileri de içermektedir.

Söz konusu yöntemler çerçevesinde, ekonomik bütünleşmenin etkilerini ex-post olarak inceleyen ampirik çalışmaların sonuçları Tablo 1'de incelenmektedir.

Tablo 1: Bölgesel Ekonomik Bütünleşmelerin Etkilerini İnceleyen Ex-post Çalışmalar

	Ülke	Etkinin Çeşidi	Sektör	Yöntem	Sonuçlar* ty ts
Balassa (1967b)	AT	Dış ticaret	7 sektör	İthalat talebinin gelir esnekliği-kısmi denge	1965 1.9 0.1
Truman (1969)	AT	Dış ticaret		İthalatın görünen tüketim içerisindeki payı-kısmi denge	1964 4.5 1.6
Williamson ve Botrill (1971)	AT	Dış ticaret	İmalat sanayii	İthalatın görünen tüketim içerisindeki payı-kısmi denge	1969 9.6 1969 yılında AT içi ticaret anti monde durumuna göre %50 daha fazla
Krein'in (1972)	AT	Dış ticaret	İmalat sanayii	İthalatın görünen tüketim içerisindeki payı-kısmi denge	1967/68 4.6 1.4 1969/70 8.5 0.6
Truman (1972)	AT				1968 8.7 0.9 ts&dts=1.6
Verdoorn ve Schwartz (1972)	AT ve EFTA	Dış ticaret	İmalat sanayii	Çekim modeli-kısmi denge	1969 11.1 1.1
Aitken (1973)	AT ve EFTA	Dış ticaret	İmalat sanayii	Çekim modeli ve dummy değişkenleri	1964 5.7 0.21 1965 6.9 0.024 1966 8.6 0.15 1967 9.2 0.62
Prewo (1974)	AT 6	Dış ticaret	11 dış ticaret konusu sektör	Çok uluslu girdi çıktı modeli-genel denge	1970 1.3 1.7 dty=2.5
Balassa (1974)	AT	Dış ticaret	İmalat sanayii	İthalat talebinin ex post gelir esnekliği-kısmi denge	1970 11.4 0.1
Petith (1977)	AT6	Dış ticaret hadleri	İmalat sanayii	Genel denge	Dış ticaret haddinde ortalama % 3 iyileşme, dış ticaret haddindeki iyileşmeden kaynaklanan %0.4 GSMH artışı
Grinols (1984)	İngiltere	Net refah etkisi	23 endüstri grubu	Açıklanmış tüketici tercihleri	GSYİH'nın %3 kadar refah azalması
Winters (1984)	İngiltere	Dış ticaret	İmalat sanayii	"Talep sistemi (AIDS)" ve dummy değişkenleri yöntemi	1979 yılında İngiltere'nin AT'den olan ithalatında 4.5 milyon dolarlık artış
Winters (1985)	İngiltere	Dış ticaret ve üretim	İmalat sanayii	"Talep sistemi (AIDS)" ve dummy değişkenleri yöntemi	Dış ticaret dengesinin bozulması ve üretimde azalma

* ty= ticaret yaratıcı, ts= ticaret saptırıcı, dty= dışsal ticaret yaratıcı, dts= dışsal ticaret saptırıcı etkileri belirtmektedir. Tablo'daki tüm değerler milyar ABD Doları'dır.

2.1.2. Ekonomik Bütünleşmenin Etkisini İnceleyen Ex-ante Çalışmalar

Ekonomik bütünleşmenin ex-ante etkilerini ölçmek için kullanılan yöntemlerden birisi, sektör bazında Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi'nin (RCA İndeksi) hesaplanmasıdır.¹¹ Han ve Leisner (1971) İngiltere, Yonopoulos (1980) Yunanistan ve Donges ve Schatz (1985, 1986 ve 1989) İspanya ve Portekiz için RCA İndeksini hesaplayarak, söz konusu ülkelerin göreceli ticaret performansları yardımı ile karşılaştırmalı üstünlüğü olan sektörleri belirlemekte ve bu yolla ekonomik bütünleşme sonrası kaynak dağılımında meydana gelecek değişikliğin yönünü tahmin etmektedirler.

Balassa'nın RCA İndeksine ek olarak, ex-ante çalışmalarda kullanılan diğer yöntem olan analitik yöntem, ekonomik bütünleşmenin etkilerini yapısal bir model çerçevesinde açıklamaktadır. Analitik yöntemin özelliği, ekonomik bütünleşme sonucunda gümrük vergileri yolu ile fiyatlarda meydana gelen değişikliklerin dış ticaret akımı ve kaynak dağılımı üzerindeki statik etkilerini yapısal bir model çerçevesinde açıklamasıdır. GB'nin statik kaynak dağılımı ve dış ticaret etkilerini ex-ante olarak ölçmeyi amaçlayan analitik yöntemi kullanan çalışmalar, üye ülkenin birlik sonrası gümrük vergilerinde meydana gelen değişiklikten kaynaklanan ticaret yaratıcı, ticaret saptırıcı ve dışsal ticaret yaratıcı (veya dışsal ticaret saptırıcı) etkileri ve bu etkiler sonucunda birliğe üye ülkenin birlik üyesi ve üçüncü ülkelere yaptığı ithalatta meydana gelen değişimleri, modelden doğrudan tahmin etmektedir. Modellerin tahmininde karşılaşılan güçlükler nedeniyle, analitik yöntem ile oluşturulan modellerin genellikle basit olduğu ve ithalat yapan ülkedeki ekonomik koşullar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. İthalat talebi, gelirin, ithal mallarının ve yurt içi malların fiyatının bir fonksiyonu olarak kabul edilmekte ve ithalatın fiyat ve gelir esneklikleri ekonometrik yöntemler ile tahmin edilmektedir. Gümrük vergileri ile fiyatlar arasındaki ilişki belirlendiğinde, ithalatın fiyat esnekliği ve gümrük vergilerindeki değişiklik yardımı ile ticaret yaratıcı etki saptanmaktadır. Ticaret saptırıcı etki ise, birliğe üye ülkelere yapılan ithalat ile birlik dışı ülkelere yapılan ithalat arasındaki ikame esnekliğinin hesaplanması ile bulunmaktadır. Ex-ante çalışmaların tümünde kullanılan bu yöntemi, Plummer (1991) *ithalat talebi regresyon analizi* olarak adlandırmaktadır.

Ekonomik bütünleşmenin etkilerini ex-ante olarak inceleyen ampirik çalışmaların sonuçları Tablo 2'de incelenmektedir.

Tablo 2: Bölgesel Ekonomik Bütünleşmenin Etkilerini İnceleyen Ex-ante Çalışmalar

	Ülke	Etkinin Çeşidi	Sektör	Yöntem	Sonuçlar
Verdoorn (1954)	OEEC 10, İsveç ve Danimarka	Dış ticaret, ödemeler dengesi	İmalat sanayii	İthalat talebi regresyon analizi	Blok içi ticaretin %19 artması. Ticaretteki artışın %60'ı ticaret saptırıcı etkiden kaynaklı. Birliğe üye ülkelerin ödemeler dengesinde ivileşme.
Johnson (1958)	İngiltere'nin EFTA'ya üyeliği	Dış ticaret	İmalat sanayii	1970 yılı için ithalat ve ihracat projeksiyonlarını ve EFTA'ya üyeliği durumunda gerekli gümrük vergisi indirimlerini kullanarak toplam ithalat ve ihracat etkilerinin hesaplanması	1970: yıllık 31 milyon pound ithalat artışı. Maksimum 62 -192 milyon pound ihracat artışı
Hitis (1972)	Yunanistan	Dış ticaret ve refah		İthalat talebi regresyon analizi	1970: ticaret yaratılması & dışsal ticaret yaratılması : 1970 yılı ithalatının %19.75'i ticaret saptırılması: 1970 yılı ithalatının %8.35'i.
Müller ve Spencer (1977)	İngiltere	Dış ticaret	8 nihai mal	Dört ülke dış ticaret modeli -genel denge	Gümrük vergisi gelirlerinin Ortak Tarım Politikasına'na transferi durumunda %1.8 refah azalması. Vergi gelirlerinin transferi olmadığı durumda refaha değişiklik yok.
Donges (1980)	İspanya	Dış ticaret	İmalat sanayii	İthalat talebi regresyon analizi	96.7 milyon dolar ticaret saptırılması 512 milyon dolar ticaret yaratılması 207.6 milyon dolar ihracat artışı. 1977 yılı ihracatında %6 artış.
Vianne (1982)	İspanya	Dış ticaret ve makro ekonomik etkiler		Makroekonomik genel denge modeli	1983:ticaret yaratılması: 0.103 milyar dolar. ¹² Dışsal ticaret yaratılması : 0.143 milyar dolar. İşsizlik oranında %0.774 artış. Dış ticaret haddinde %0.116 ivileşme. İşücü verimliliğinde %0.07 artış. Sermaye verimliliğinde %0.04 artış
Corado ve de Melo (1985) (1986)	Portekiz	Dış ticaret ve yurt içi üretim	İmalat sanayii ve tarım	Armington tipi mal farklılaşmasına dayanan yapısal dış ticaret modeli	1970: İhracat artışı:836 milyon eskudo. Üretim artışı: 284 milyon eskudo. Ticaret yaratılması : 1246 milyon eskudo. Ticaret saptırılması: 690 milyon eskudo
Plummer (1991)	İspanya ve Portekiz	Dış ticaret	İmalat sanayii ve tarım	İthalat talebi regresyon analizi	İmalat sanayii: 19 milyon dolar ticaret yaratılması (İspanya) 13 milyon dolar ticaret yaratılması (Portekiz) Tarım: 183 milyon dolar net ticaret saptırılması (İspanya) 20 milyon dolar net ticaret saptırılması (Portekiz)

Tablo 1 ve Tablo 2, hem ex-ante hem de ex-post çalışmalarda, BEBA'nın ülkeler üzerindeki refah etkilerinden çok dış ticaret etkileri üzerine yoğunlaştırıldığını göstermektedir. Ampirik çalışmaların gümrük birliğinin ticaret akımı üzerindeki özellikle de ticaret saptırıcı ve ticaret yaratıcı etkiler üzerinde yoğunlaşması gümrük birliğinin refah üzerindeki etkilerinin ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Ampirik çalışmalarda refah etkilerinin hesaplanmamasının temel nedeni ekonomik bütünleşme sonrasında dış ticaret akımının artmasının ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere göre üretimde uzmanlaşmaya gitmelerini sağladığı için kaynak dağılımında etkinliği artırarak refahı arttıracığı öngörüsünden kaynaklanmaktadır.

Tablo 1'den görüldüğü gibi, artık yöntemini kullanarak ekonomik bütünleşmenin dış ticaret etkilerini ölçen ex-post çalışmaların tümünde ticaret yaratıcı etki ticaret saptırıcı etkiden daha büyüktür. Benzer durum ex-ante çalışmalar içinde geçerlidir. Anderson ve Norheim (1993)'e göre, AT için yapılan çalışmalarda ticaret saptırıcı etkinin küçük çıkmasının nedeni AT kurulmadan önce Avrupa ülkelerinin ticaretinin birbirleri ile olmasından kaynaklanmaktadır.

2.2. Eksik Rekabet Piyasası ve Ölçek Ekonomilerini Temel Alan Çalışmalar

1980'li yıllardan itibaren bölgesel ekonomik bütünleşmenin etkilerini ölçen çalışmaların, eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri temelinde kaynak dağılımı ve büyüme etkileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹³ AT 92 ve NAFTA'nın ekonomik etkilerini ölçen ex-ante ampirik çalışmalar söz konusu olduğunda iki olgu dikkati çekmektedir. Birincisi, tam rekabet ve ölçek ekonomilerini temel alan ex-ante çalışmalarda yaygın olarak kullanılan ekonometrik yöntemlerin yerine hesaplanabilir denge modelleri kullanılmaktadır. Hem kısmi denge hem de genel denge yaklaşımı altında kurulan hesaplanabilir denge modellerinde kalibrasyon yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemde, ekonomik davranışlar eksik rekabet piyasası ve ölçek ekonomileri temelinde modellenmekte, modele ait davranışsal parametrelerin bir kısmı ekonometrik çalışmalardan alınmakta, bir kısmı ise araştırmacılar tarafından *ad hoc* olarak belirlenmektedir. Modelin kalan parametreleri endojen değişkenlerin baz yılı değerlerine uygun olacak biçimde kalibre edilmektedir. İkinci aşamada ise, dış ticaret politikasına ilişkin parametreler değiştirilerek yeni denge değerleri bulunmakta ve baz yılı değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Az sayıda endojen değişken üzerine yoğunlaşan ex-ante analitik modellere göre kalibrasyon yöntemi ile yapılan hesaplanabilir denge modellerinin avantajı teorik olarak daha zengin olması,

buna karşılık dezavantajı ise modellerin sonuçlarının standart istatistiksel kriterler ile değerlendirilememesidir (Baldwin ve Venables 1995: 1633). Bahsedilen çalışmaların ikinci özelliği, 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan çalışmalarda olduğu gibi yalnızca gümrük vergilerinde meydana gelen değişiklikleri değil, tarife dışı ticaret engellerinin kaldırılması ve piyasa bütünleşmesi etkisi gibi yeni ekonomik bütünleşmeler teorisinin öngördüğü etkileri de incelemesidir.

Eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomilerini temel alan çalışmaların sonuçları Tablo 3'de özetlenmektedir. NAFTA üzerine yapılmış araştırmalar çalışmamızın kapsamı dışında tutulduğu için, Tablo 3'de yalnızca AB üzerine yapılmış temel çalışmalara yer verilmektedir.¹⁴

Tablo 3: Eksik Rekabet Piyasa Yapısı ve Ölçek Ekonomilerini Temel Alan Çalışmalar

Politika değişikliği, varsayımlar ve senaryolar	Ekonomik refah/Dış ticaret etkileri	Piyasa yapısı üzerindeki etkileri
Harris ve Cox (1984) Politika değişikliği: a) Kanada'nın tek taraflı gümrük vergisi indirimine gitmesi b) Kanada ve diğer ülkelerin karşılıklı olarak gümrük vergisi indirimine gitmesi Baz yılı:1976 Sektör/piyasa:20 ölççeğe göre artan getiri konusu sektör. 9 sabit getiri getiri konusu sektör. Fiyatlama kuralı: Anlaşmalı oligopol ve tekeli rekabet fiyatlamasının ağırlıklı ortalaması Endüstriye giriş çıkış:serbest Mal farklılaştırması: Armington tipi	a) GSYİH'nin % 4.1'i kadar artış b)GSYİH'nin % 8.6'sı kadar artış Kanada'nın dış ticaretinde a)% 55 artış b)% 90 artış Reel ücretlerde a) % 10 artış b)%25 artış	Firma başına üretimde a)% 41 artış b)% 67 artış
Smith ve Venables (1988a) ve (1988b) Politika değişikliği a) AT-92 sonucu. AT üyesi ülkeler arasında ticaret engellerinde AT içi ticaretin 1982 yılı değerinin %2.5'i kadar azalma olacağı kabul edilmesi Sektör/piyasa: 10 ölççeğe göre artan getiri konusu sektör Fiyatlama kuralı: i) Cournot ii) Bertrand fiyatlama Endüstriye giriş/çıkış: a) giriş çıkış yok b)giriş çıkış serbestisi Mal farklılaştırması:firma düzeyinde mal farklılaştırması Senaryo: 1. Bölünmüş piyasalar 1.1 i) Cournot	1. Bölünmüş piyasalar. Çalışma konusu 10 sektörün toplam tüketiminin yüzdesi olarak; 1.1 i) % 0.57 refah artışı 1.2 ii) % 0.67 refah artışı 2. Bütünleşmiş piyasalar. Çalışma konusu 10 sektörün toplam tüketiminin yüzdesi olarak; 2.1 i) % 1.78 2.2 ii) % 2.12 Dış ticaret: AT ülkeleri arasındaki ticarete % 22-	1. Bölünmüş piyasalar. Giriş ve çıkış olmadığı durumda endüstrilerde ortalama maliyette % 1 azalma Serbest giriş ve çıkış durumunda ortalama maliyette maksimum % 4 azalma (ofis makinaları) 2. Bütünleşmiş piyasalar. Giriş ve çıkış olmadığı durumda ortalama maliyette maksimum % 2.7 azalma (ofis makinaları). Serbest giriş çıkış durumunda ortalama maliyette maksimum % 4.3 azalma (sentetik lif) Firma sayısında % 30'a varan azalma. Kalan firmalar ölçeklerini

1.2 ii) Bertrand 2. Bütünleşmiş piyasalar: 2.1 i) Cournot 2.2) ii) Bertrand	% 25 artış. AT ülkelerinin. AT dışından yaptıkları ithalatta %6-% 8 azalma.	% 50 artırıyolar
Emerson vd. (1988) Politika değişikliği: AT 92 sonucu tarife dışı ticaret engellerinin azaltılması: Sektör: Yoğunlaşma oranı yüksek olan ölçek ekonomileri konusu 9 sanayii sektörü: yıl:1985 Yöntem: Dış ticaret engellerinin kaldırılmasının statik etkileri hesaplandıktan sonra Smith ve Venables (1988a)'dan yararlanarak çarpan katsayılarının hesaplanması Senaryo: 1) Bölünmüş piyasalar, endüstriye giriş, çıkış yok (kısa dönem) 2) Bölünmüş piyasalar, endüstriye giriş çıkış serbestisi (uzun dönem)	1) Bölünmüş piyasalar. kısa dönem 1985 GSYİH'sının % 6.4'ü kadar artış 2) Bölünmüş piyasalar. uzun dönem 1985 yılı GSYİH'sının % 4.8'i kadar artış	
Owen (1983) Politika değişikliği AT'nin genişlemesi sektör/piyasa: 3 sektör/4 ülke Fiyatlama kuralı: maliyet marjı fiyatlaması	Otomobil, Kamyon ve beyaz eşya sanayilerinde ortalama olarak % 2-% 2.5 refah artışı. AT içi ticarete 1978 yılı üretimin % 40-% 50'si kadar ticaret artışı	Çalışmaya konu olan tüm endüstrilerin ortalama malîyetlerinde azalma firma sayısında önemli ölçüde azalma.
Müller ve Owen (1989) Politika değişikliği AT üyeliğinin Alman imalat sanayii ölçek büyüklüğüne etkisi Sektör/ piyasa: 12 imalat sanayii sektörü: yöntem:ekonometrik tahmin		Ölçek büyüklüğünde artış ve birim malîyetlerde ortalama % 8 azalama
Gasiorek, Smith ve Venables (1992) Politika değişikliği a) AT üyesi ülkeler arasında tarife dışı ticaret engellerinin kaldırılması Sektör/piyasa: 14 ölçüğe göre artan getiri konusu sektör. 1 ölçüğe göre sabit getiri konusu sektör Fiyatlama kuralı: Cournot fiyatlama Senaryo: 1. Bölünmüş piyasalar 1.a giriş çıkış yok 1.b giriş çıkış serbestisi 2. Bütünleşmiş piyasalar 2.a giriş çıkış yok 2.b giriş çıkış serbestisi	1. Bölünmüş piyasalar. 1.a Tüm AT ülkeleri için refah artışı (maksimum Yunanistan% 1.1) 1. b Tüm AT ülkeleri için refah artışı (maksimum Yunanistan ve İrlanda % 1.4) 2. Bütünleşmiş piyasalar. 2.a Tüm AT ülkeleri için refah artışı b Tüm AT ülkeleri için refah artışı	1. Bölünmüş piyasalar. 1.a AT bazında sektörel üretimde%3 -% 5.5 artış. 1.b At bazında sektörel üretimde% 0.6-%9.7 artış. 2. Bütünleşmiş piyasalar. 1.a AT bazında sektörel üretimde% 5-% 11.4 artış 1.b AT bazında sektörel üretimde% 5.6-% 25.5 artış

<p>Corado (1990) Politika değişikliği a) AT üyeleri arasında tarife dışı engellerin AT ticaretinin %2.5'i kadar azaltılmasının Portekiz ve İspanya üzerindeki ekonomik etkileri b) Portekiz ve İspanya'nın tarife dışı ticaret engellerini tek taraflı olarak azaltması Yıl: 1983 Sektör: 6 ölçüğe göre artan getiri konusu sektörü (4 ithal ikameci, 2 ihracat sektörü), 2 geleneksel emek yoğun ihracat sektörü Fiyatlama davranışı: Cournot Senaryo: 1. Bölünmüş piyasalar a. Kısa dönem b. Uzun dönem 2. Bütünleşmiş piyasalar a. Kısa dönem b. Uzun dönem</p>	<p>1. Bölünmüş piyasalar: Baz yılı tüketim değerinin yüzdesi olarak refah artışı net ihracatçı ve ölçek ekonomileri konusu sektörlerde pozitif a. Kısa dönem: maksimum refah artışı: metal ürünleri % 1.45 (Portekiz) b. Uzun dönem: maksimum refah artışı: kağıt % 2.06 (Portekiz) 2. Bütünleşmiş piyasalar Net ithalatçı endüstrilerde refah artışı. net ihracatçı ürünlerde refah azalması. Dış ticaret; yalnızca elektronik sanayii için sonuç verilmektedir: AT içi ticarete % 26 artış, İspanya'nın ihracatında % 32, ithalatında % 59, Portekiz'in ihracatında % 14, ithalatında % 59 artış.</p>	<p>1. Bölünmüş piyasalar. Kısa dönemde, ortalama Maliyette maksimum % 13 (metal ürünleri-Portekiz) ve % 7.5 (metal ürünleri- İspanya) azalma Uzun dönemde, ortalama maliyette maksimum % 73.4 (metal ürünleri-Portekiz) ve % 14.1 (metal ürünleri-İspanya) azalma 2. Bütünleşmiş piyasalar. Kısa dönemde ortalama maliyette maksimum % 6.9 (metal ürünleri-Portekiz) ve % 6.1 (metal ürünleri-İspanya). Uzun dönemde ortalama maliyette maksimum % 67.9 (metal ürünleri-Portekiz) ve % 14.4 (metal ürünleri- İspanya) azalma. Uzun dönemde tüm sektörlerde firma sayısında azalma. Maksimum azalma % 45 (metal ürünleri-İspanya)</p>
--	---	--

Tablo 3'den görüldüğü gibi, eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomilerini temel alan çalışmalarda ekonomik bütünleşmenin üretim, firmaların ölçek büyüklüğü, ortalama maliyeti ve toplam refah üzerindeki etkileri tahmin edilmektedir. Diğer önemli bir olgu ise, bu çalışmalardan elde edilen refah artışının tam rekabet piyasası ve ölçüğe göre sabit getiri varsayımlarını temel alan çalışmalarda elde edilen refah artışından daha büyük olmasıdır. Örneğin, Harris ve Cox (1984), Kanada ve ticaret yaptığı ülkelerin karşılıklı gümrük vergisi indirimine gittiği durumda Kanada'nın GSYİH'sinin yaklaşık %9'u kadar refah artışı elde edeceği sonucuna ulaşmaktadır. Diğer çalışmalarda, refah artışının büyüklüğü Harris ve Cox (1984) kadar yüksek olmamakla birlikte, refah etkisinin pozitif olduğu görülmektedir.

Ancak, refah etkisinin büyüklüğü bakımından çalışmaların sonuçları arasında büyük farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Smith ve Venables (1988a ve 1988b) bölünmüş piyasalar varsayımı altında, baz yılı tüketim değerinin % 1'inden, bütünleşmiş piyasalar varsayımı altında, % 2'sinden az refah artışı olduğu göstermekte, buna karşılık Harris ve Cox (1984), Kanada'nın baz yılı GSYİH'sinin % 4.1-% 8.6'sı kadar refah artışı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Çalışmaların sonuçları arasındaki farklılık kuşkusuz genel denge veya kısmi

hesaplanabilir denge modelinin kullanılmasına bağlı olarak değişmekle birlikte, eksik rekabetin modellenmesinde kullanılan varsayımlara bağlı olarak da değişmektedir. Diğer bir deyişle, fiyatlama kuralına ve rekabetin hangi biçimde formüle edildiğine (Cournot veya Bertrand), ekonomik bütünleşme sonrası piyasa bütünleşmesinin derecesi ile ilgili yapılan varsayımlara (bölünmüş veya bütünleşmiş piyasalar) bağlı olarak çalışmaların sonuçları değişmektedir. Çalışmaların sonuçlarındaki farklılığın diğer bir nedeni, endüstriyel yoğunlaşma, ölçek ekonomilerinden yararlanılmanın ölçüsü ve ürün farklılaştırmasının derecesi gibi çalışmanın sonuçlarını etkileyen bir takım parametrelerin çalışmaların konusu olan ülkelerde birbirlerinden oldukça farklı olmasıdır.

Eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri temelinde ekonomik bütünleşmenin orta dönemli büyüme etkileri de ampirik olarak incelenmektedir. Baldwin (1992), AT 92'nin orta dönemli büyüme etkisi göz önüne alındığında, AT 92'nin yaratacağı statik refah artışına ek olarak, statik refah artışının %15'i ile %90'ı arasında değişen oranlarda ek refah artışına neden olacağını göstermektedir. Benzer şekilde, Baldwin ve Seghezza (1996)'de AB'nin pozitif büyüme etkisine işaret etmektedir. Harrison, Rutherford ve Tarr (1994)'de, sermaye fiyatının sabit, ancak sermaye stoğunun endojen olarak belirlendiği durağan durum denge modeli çerçevesinde, Avrupa Birliği'nin toplam GSYİH'sinin %2.6'sı kadar refah artışı olacağını hesaplamaktadır. Ancak tüm bu çalışmalara karşılık, 5 ayrı BEBA'nın 1970 ve 1980'lerdeki büyüme etkisini sınavan Vamvakidis (1998), söz konusu BEBA'ların büyüme üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.

SONUÇ

İlk bölgeselleşme hareketi ile özdeşleşen ve bölgesel ekonomik bütünleşmenin etkilerini inceleyen ilk ampirik çalışmaların geleneksel bölgesel bütünleşmeler teorisine uygun paralel olarak ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet piyasası varsayımları altında ekonomik bütünleşmenin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri ile birlikte dış ticaret akımı üzerindeki etkilerini incelemekte yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmaların sonucuna göre ticaret yaratıcı etki ticaret saptırıcı etkiden büyük olmakla birlikte ekonomik bütünleşmenin statik kaynak dağılımı etkileri oldukça düşüktür.

1980'li yıllardan bu yana ikinci bölgeselleşme hareketiyle birlikte bölgesel ekonomik bütünleşmenin etkilerini ölçen çalışmaların dış ticaret teorisinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri çerçevesinde hem kaynak dağılımı hem de büyüme

etkisinin ölçülmesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmaların sonucuna göre ve bölgesel ekonomik bütünleşmeden elde edilen refah artışı tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını temel alan çalışmalarda elde edilen refah artışından daha büyüktür. Ancak refah etkisinin büyüklüğü bakımından çalışmaların sonuçları arasında önemli farklılıklar görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aitken, N.D. (1973), "The Effects of the EEC and EFTA on European Trade: A Temporal Cross-Section Analysis", *American Economic Review*, 63:881-892.
- Anderson, K. ve Nordheim, H. (1993), "From Imperial to Regional Trade Preferences :Its Effect on Europe's intra-and extra-regional Trade", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 129,8-102.
- Balassa, B. (1961), *The Theory of Economic Integration*, Allen and Unwin.
- (1967a), *Trade Liberalization Among Industrial Countries*, Mc Graw Hill: New York.
- (1967b), "Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market", *The Economic Journal*, 77:1-21.
- (1974), "Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market: An Appraisal of the Evidence", *The Manchester School*, 93-135.
- Baldwin, R. (1989) "The Growth Effects of 1992", *Economic Polic: A European Forum*, 9:247-281.
- (1992), "Measurable Dynamic Gains From Trade", *Journal of Political Economy*, 100(1):162-174.
- (1994), *Towards an Integrated Europe*, London: Centre for Economic Research.
- Baldwin, R. ve Venables, A.J. (1995), "Regional Economic Integration", içerisinde, G. Grossman and K. Rogoff (ed) *Handbook of International Economics*, Cilt III, Elsevier, Amsterdam.
- Baldwin, R. ve Seghezza, E. (1996), "Growth and European Integration: Towards an Empirical Assessment", *CEPR Discussion Paper*, No.1393.

- Bhagwati, J. (1993), "Regionalism and Multilateralism: an overview", içerisinde de Melo, J., A. Panagariya (ed), *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge University Press.
- Brown, D. K., Deardoff A.V. ve Stern R.M. (1992), "North American Free Trade Agreement: Analytic Issues and Computational Assessment", *The World Economy*, 15(1):15-29.
- Corado, C. (1990), "Portuguese Industry and The Effects of EC Membership", *Centre For Economic Policy (CEPR) Discussion Papers*, No:428.
- Corado, C. ve de Melo J. (1985), "A Simulation Model to Estimate the Effects of Portugal's Entry into the Common Market", *Economica*, 9(3):403-426.
- (1986), "Ex-ante Model for Estimating the Impact on Trade Flows of a Country's Joining a Custom Union", *Journal of Development Economics*, 24:153-166.
- Corden, M. W. (1972), "Economies of Scale and Customs Union Theory", *Journal of Political Economic Theory*, 80, 456-475.
- (1985), "The Normative Theory of International Trade", içerisinde R.W. Jones ve P.B. Kenen (Ed.), *Handbook of International Economics*, Cilt I, Bölüm 2, North Holland.
- de Melo, J. ve A. Panagariya (1993), *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge University Press.
- de Torre ve Kelly (1992), Regional Trade Arrangements, *IMF Occasional Paper*, No.93.
- Dixit, A.K. ve Norman, V.D. (1980), *Theory of International Trade*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Donges, J. B. (1980), "The Spanish Industry in Face of its Integration into European Community", *Economia Internazionale*, 33(4):399-414.
- Donges, J.B. ve Schatz, K.W. (1985), "Portugal and Spain Entering the Common Market, their Industrial Competitiveness Revisited", *Kiel Working Papers*, No.233, Kiel Institute of World Economics.
- (1986), "The Iberian Countries Facing EC Membership: Starting Conditions for their Industry", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 114:756-777.
- (1989), "The Iberian Countries in the EEC-Risks and Chances for their Manufacturing Industries", içerisinde G.N. Yonnopoulos (Ed.), *European Integration and Iberian Economies*. London:MacMillan Press.

- El-Agraa, A. M. (1980), "Measuring the Impact of Economic Integration" A.M. El-Agraa, *The Economics of the European Community*. Philip Allan.
(1988), *International Economic Integration*, 2nd edition, London: Mac Millan and St Martin's.
- (1989), *The Theory and Measurement of International Economic Integration*, London: Mac Millan and St Martin's.
- Emerson, M., Aujean, M., Catinat M., Goybet, P. ve Jacquemin, A. (1988), *The Economics of 1992*, Oxford University Press: New York.
- Gasiorek, M.A., Smith A. ve Venables, A.J. (1992), "1992:Trade and Welfare: A General Equilibrium Model", içerisinde L.A. Winters (Ed.), *Trade Flows and Trade Policy after 1992*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Grinols, E. L. (1984), "A Thorn in the Lion's Paw: Has Britain Paid too Much for Common Market Membership?", *Journal of International Economics*, 16:271-293.
- Gunter, F. (1989), "Customs Union Theory:Retrospects and Prospects", içerisinde P.Greenaway, T. Hyclack, R.Thorn (Ed.), *Economic Aspects of Regional Trading Agreements*, New York:New York University Press.
- Han, S.S. ve Liesner, H.H. (1971), "Britain and the Common Market, The Effect of Entry on the Pattern of Manufacturing Production", University of Cambridge, Department of Applied Economics, Occasional Papers, No:27.
- Harris, R.(1984), "Applied General Equilibrium Analysis of Small Open Economies with Scale Economies and Imperfect Competition", *American Economic Review*, 74:1016-1036.
- Harris, R. ve Cox D.(1984), *Trade and Industrial Policy and Canadian Manufacturing*, Toronto:Ontario Economic Council, Research Studies: 31.
- (1992), "North American Free Trade and its Implications for Canada: Results from a CGE Model of North American Trade" *The World Economy*, 15(1):32-44.
- Harrison, G.W., Rutherford T.F. ve Tarr, D.G. (1994), "Product Standarts, Imperfect Competition and Completion of the Market in the European Union", *The World Bank Policy Research Working Papers*, No.1293.
- Hitiris, T.(1972), *Trade Effects of Economic Association with the Common Market : The Case of Greece*, New York and London: Praeger.

- Johnson, H.G. (1958), "The Gains from Freer Trade with Europe: an Estimate" *Manchester School*, 26: 247-255.
- Krauss, M.B. (1972), "Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretative Survey" *Journal of Economic Literature*, 10:413-436.
- Kreinin, M.E. (1972), "Effects of the EEC on Imports of Manufactures", *Economic Journal*, 82:897-920.
- Lipsey, R. (1960), "The Theory of Customs Unions: A General Survey", *The Economic Journal*, 70:496-513.
- Mayes, D.G. (1989), "The Effect of Economic Integration on Trade". içerisinde A. Jaquemin ve A. Sapir (Ed.), *The European Internal Market: Trade and Competition, Selected Readings*, Oxford: Oxford University Press.
- Miller, M.H. ve Spencer, J.E. (1977), "The Static Economic Effects of the UK Joining the EEC: A General Equilibrium Approach", *Review of Economic Studies*, 44:71-93.
- Müller, J. ve Owen N. (1989), "The Effects of Trade on Plant Size". içerisinde A. Jaquemin ve A. Sapir (Ed.), *The European Internal Market: Trade and Competition, Selected Readings*, Oxford: Oxford University Press.
- Ohly, C. (1993), "What we Have Learned About the Economic Effects of Integration : A Survey of Literature", *Commission of the European Communities, Economic Papers*, No.103.
- Owen, N. (1983), *Economies of Scale, Competitiveness and Trade Patterns within the European Community*, Oxford:Clarendon Press.
- Petith, H. (1977), "European Integration and the Terms of Trade", *The Economic Journal*, 87:262-272.
- Plummer, M.G. (1991), "Efficiency Effects of Accession of Spain and Portugal to the EC", *Journal of Common Market Studies*, 29(3):317-325.
- Pomfret, R. (1989), "The Theory of Preferential Trading Agreements" içerisinde A. Jaquemin ve A. Sapir (Ed.), *The European Internal Market: Trade and Competition, Selected Readings*, Oxford: Oxford University Press.
- Prewo, W.E. (1974), "Integration Effects in the EEC", *European Economic Review*, 5:379-405.
- Richardson, D.J. (1989), "Empirical Estimates of Gains From Trade Liberalization under Imperfect Competition: A Survey". *OECD Economic Studies*, 12:7-51.

- Rivera-Batiz L.A. ve P.M. Romer (1993), "Economic Integration and Endogenous Growth", içerisinde G.N. Grossman (Ed.), *Imperfect Competition and International Trade*, Massachusetts:MIT Press.
- Sellejaerts, W. (1973), "How meaningful are Empirical Studies on Trade Creation and Diversion", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 109:510-551.
- Smith, A. ve Venables, A.J. (1988a), "Completing the Internal Market in European Community: Some Industry Simulations", *European Economic Review*, 32:1501-1525.
- (1988b), "The Cost of Non-Europe: An Assessment Based on a Formal Model of Imperfect Competition and Economies of Scale" *Research on the Cost of Non-Europe: Basic Findings*, Cilt 2, Bölüm 5, Brussels: European Commission.
- Sobarzo, H.E. (1992), "A General Equilibrium Analysis of the Gains from Trade for the Mexican Economy of a North American Free Trade Agreement", *The World Economy*, 15(1):83-100.
- Srinivasan, T.N., Whalley, J., Wooton, I. (1993), "Measuring the Effects of Regionalism on Trade and Welfare", içerisinde K. Anderson ve B. Blackhurst (Ed.), *Regional Integration and the Global Trading System*, New York:Wheatsheaf.
- Truman, E.M. (1969), "The European Economic Community: Trade Creation and Trade Diversion", *Yale Economic Essays*, 9(1):201-257.
- (1972), "Production and Trade of Manufactured Products in the EEC and EFTA: A Comparison", *European Economic Review*, 3:271-290.
- Vamvakidis, A. (1998), "Regional Integration and Economic Growth", *The World Bank Economic Review*, 12, 251-270.
- Venables, A.J. (1985), "Trade and Trade Policy with Imperfect Competition: The Case of Identical Product and Free Entry", *Journal of International Economics*, 29, 23-42.
- Verdoorn, P.J. (1954), "A Customs Union for Western Europe: Advantages and Feasibility", *World Politics*, 6:482-500.
- Verdoorn, P.J. ve Schwartz, A.N.R. (1972), "Two Alternative Estimates of the Effects of EEC and EFTA on Pattern of Trade", *European Economic Review*, 3:291-335.

- Vianne, J.M. (1982), "A Customs Union Between Spain and the EEC: An Attempt at Quantification of the Long Term Effects in a General Equilibrium Framework". *European Economic Review*, 18:345-368.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. Carnegie Endowment for International Peace, New York.
- Williamson, J.E. ve Botrill, A. (1971), "The Impact of Customs Unions on Trade in Manufactures". *Oxford Economic Papers*, 23(3):323-351.
- Winters, A.L. (1984), "Seperability and the Specification of Foreign Trade Functions". *Journal of International Economics*, 17:239-263.
- (1985), "Seperability and Modelling of International Economic Integration; UK Exports to Five Industrial Countries". *European Economic Review*, 27:335-353.
- (1989), "Britain in Europe: A Survey of Quantitative Trade Studies"
A. Jaquemin ve A. Sapir (Ed.), *The European Internal Market: Trade and Competition, Selected Readings*. Oxford:Oxford University Press.
- Yannopoulos, G.N. (1980). "Sensitivity of Industrial Sectors to Common Market Conditions". *The Mediterranean Challenge:IV, The Tenth Member*, Sussex European Centre, No:7.

NOTLAR

¹ Balassa (1961)'de ekonomik birleşme çeşitleri dört gruba ayrılmaktadır; i) Serbest Ticaret Bölgesi: üye ülkeler arasında ticareti kısıtlayıcı gümrük vergisi ve miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı ancak üye olmayan ülkelere karşı kendi sınırlamalarını sürdürebildikleri bir ekonomik birleşme çeşididir. ii) Gümrük Birliği: Serbest ticaret bölgesine göre daha ileri bir ekonomik birleşme çeşidi olan gümrük birliğinde üye ülkeler arasında gümrük vergisi ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasına ek olarak üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaktadır. iii) Ortak Pazar: Gümrük Birliğindeki şartlara ek olarak üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlandığı bir ekonomik birleşme çeşididir. iv) Ekonomik ve Parasal Birlik: Ekonomik birleşmenin son aşaması olan ekonomik birlikte, tek bir para sistemi uygulanmakta ve temel ekonomik politikalar koordine edilmektedir.

² Bu anlaşmalara örnek olarak, Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN, 1967), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM, 1961), Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA, 1960), Karayip Topluluğu (CARICOM, 1961) verilebilir.

³ Birinci ve ikinci bölgeselleşme hareketlerinin nedenleri ve birbirlerinden farklılığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., de Torre ve Kelly (1992), Bhagwati (1993) ve de Melo ve Panagariya (1993).

⁴ Geleneksel bölgesel ekonomik birleşmeler teorisi ile ilgili yazın taramalarına örnek olarak Lipsey (1960), Krauss (1972), Pomfret (1989), Gunter (1989) ve Ohly (1993) verilebilir.

⁵ Dış ticaret serbestisinin serbest giriş ve çıkış varsayımı altında fiyatlar, firma ölçeği ve ortalama maliyetler üzerindeki etkilerinin matematiksel formülasyonu için bkz. Dixit ve Norman (1980: 270-273) ve Venables (1985: 6-8)

⁶ Orta ve uzun dönemli büyüme etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Baldwin (1989, 1992 ve 1994) ve Rivera-Batiz ve Romer (1993).

⁷ Tam rekabet piyasasını temel alan ampirik çalışmalarla ilgili yazın taramalarına örnek olarak, El-Agraa (1980, 1988 ve 1989), Mayes (1989) ve Winters (1989)'da bulunabilir. Eksik rekabet piyasasını temel alan ampirik çalışmaların genel değerlendirilmesi ise Richardson (1989), Srinivasan, Whalley ve Wooton (1993) ve Baldwin ve Venables (1995)'de bulunabilir.

⁸ Corado ve de Melo (1985 ve 1986), ticaret yaratıcı etki ve dışsal ticaret yaratıcı etkilerinin bir arada gerçekleştiği durumu *çifte ticaret yaratıcı etki* (double trade creation) olarak adlandırmaktadırlar.

⁹ Sellejaerts (1973), gelir esnekliklerinin hesaplanmasında bütünleşme öncesi hangi dönemin seçildiğine bağlı olarak bütünleşme öncesi ve sonrası gelir esnekliklerinde çok büyük farklılıklar olabileceğini bu nedenle de dönem seçiminin temel öneme sahip olduğunu belirtmektedir.

¹⁰ Mayes (1989: 98)'e göre iki ülke arasındaki dış ticaret düzeyini açıklayan ideal bir modelde: i) ithalat yapan ülkedeki davranışları açıklayan değişkenler ii) ihracat yapan ülkedeki davranışları açıklayan değişkenler iii) iki ülke arasındaki ticaretin özel niteliğini gösteren değişkenler iv) üçüncü ülke davranışları ile ilgili değişkenlerin bulunması gerekmektedir.

¹¹ Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi, X_i ve M_i , sırası ile i. sektörün ihracatı ve ithalatını göstermekte iken $RCA = \ln \left[\frac{X_i / M_i}{\sum X_i / \sum M_i} \right]$. 100 formülü ile hesaplanmaktadır.

¹² Çalışma, 1983-1987 yılları için yapılmıştır. Ancak, burada yalnızca 1983 yılı için sonuçlar verilmektedir.

¹³ Bölgesel ekonomik bütünleşmenin etkilerini eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri temelinde inceleyen çalışmaların sayısında görülen artışın diğer bir önemli nedeni ise, bu varsayımlar altında dış ticaret serbestisinin etkilerini ele alan teorik çalışmaların sağladığı altyapıdır.

¹⁴ Harris (1984) ve Harris ve Cox (1984), Kanada'nın dış ticaret serbestleştirmesinin etkilerini incelemekle birlikte, ampirik olarak ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasa yapısı altında dış ticaret liberalizasyonunun etkilerini ölçen ilk kapsamlı çalışma olduğu için Tablo 3'e dahil edilmektedir. Eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri çerçevesinde NAFTA'nın ekonomik etkilerini inceleyen çalışmalara örnek olarak, Harris ve Cox (1992), Sobarzo (1992), Brown, Deardoff ve Stern (1992) verilebilir.